

Sammanfattning

Utredningen om en ny lärarutbildning (HUT 07) överlämnar sitt betänkande med titeln *En hållbar lärarutbildning*. Nuvarande utformning av lärarutbildningen, med en enda gemensam lärarexamen, härrör från en reform år 2001. Utbildningen har i flera utvärderingar fått kritik för bland annat bristande vetenskaplig grund, alltför stor valfrihet för de studerande och för att viktiga kunskapsområden saknas. Lärarutbildningen är högskolans volymmässigt största utbildning och bedrivs på 26 lärosäten. Utbildningen har problem att locka sökande, och andelen studerande som avbryter utbildningen är stor.

Som underlag för sina förslag har utredningen tagit fram ett omfattande bakgrundsmaterial på flera områden. Den historiska bakgrunden har belysts, och en genomgång har gjorts av det regelverk som styr högskole- och skolväsendena. Lärarutbildningens uppläggning i några andra länder har studerats, liksom synen på lärarens uppdrag i viss forskning. Från de myndigheter och organisationer utredningen samrått med har värdefulla synpunkter inhämtats. Utredningen har vidare med hjälp av Statistiska centralbyrån genomfört en enkätstudie riktad till en stor del av de personer som genomgått den nuvarande lärarutbildningen.

Tidiga utgångspunkter för utredningen har varit att

- lärarutbildningen ska vara en akademisk yrkesutbildning
- lärarutbildningen ska präglas av långsiktighet, professionalitet, effektivitet och hög kvalitet
- lärarutbildningen ska ge de blivande lärarna en gedigen grund som under yrkeslivet byggs på med kontinuerlig kompetensutveckling
- lärarutbildningens attraktionskraft och status behöver höjas.

Utredningen har analyserat kompetensbehovet för lärare för olika ålderskategorier och skolformer. Denna analys har resulterat i en uppdelning av innehållet på tre nivåer:

- övergripande perspektiv som ska prägla hela lärarutbildningen
- centrala kunskaper och färdigheter som alla lärare behöver
- kunskaper och färdigheter som är specifika för verksamhet i en viss ålderskategori eller skolform

Utredningen föreslår en lärarutbildning med en gemensam utbildningsvetenskaplig kärna och ett antal tydliga inriktningar. Två nya yrkesexamina, *grundlärare* och *ämneslärare*, föreslås ersätta den nuvarande lärarexamen. Detta innebär att samtliga universitet och högskolor som vill bedriva lärarutbildning kommer att få ansöka hos Högskoleverket om rätt att utfärda de nya examina.

Två nya examina

I likhet med flera andra länder får Sverige enligt utredningens förslag två lärarexamina.

Grundlärarna lägger den helt nödvändiga grunden i fråga om i första hand läs-, skriv-, och räkneutvecklingen, men även på andra områden. Dessa lärare med bred ämneskompetens arbetar i förskola, förskoleklass, grundskolans årskurs 1–6 och fritidshemmen. Grundlärarutbildningen får fyra inriktningar:

- förskolan
- förskoleklassen och grundskolans årskurs 1–3
- grundskolans årskurs 4–6
- fritidshemmen

Inriktningen på förskolan blir 3-årig, med möjlighet till ytterligare ett års påbyggnad. De tre övriga inriktningarna blir 4-åriga. Grundlärarna med inriktning på fritidshemmen får även kompetens att undervisa i ett eller två ämnen i grundskolans årskurs 1–6.

Ämneslärarna får uppgiften att fördjupa elevernas kunskaper i grundskolans årskurs 7–9, gymnasieskolan och vuxenutbildningen. De får därför en smalare ämneskompetens. Till denna kategori räk-

nas även lärare i praktiska och estetiska ämnen, som utbildas för hela skolan. Ämneslärarutbildningen får fyra inriktningar:

- allmänna ämnen, grundskolans årskurs 7–9,
- allmänna ämnen, gymnasieskolan och vuxenutbildningen,
- yrkesämnen, gymnasieskolan och vuxenutbildningen,
- praktiska och estetiska ämnen.

Inriktningen på allmänna ämnen, grundskolans årskurs 7–9 blir 4-årig och ger kompetens i två ämnen, med möjlighet till ytterligare ett års påbyggnad för undervisning i ett tredje ämne *eller* i gymnasieskolan. Inriktningen på allmänna ämnen, gymnasieskolan och vuxenutbildningen blir 5-årig och ger kompetens i två ämnen, även för årskurs 7–9.

För ämneslärarna i allmänna ämnen rekommenderar utredningen, utifrån skolans behov, fasta ämneskombinationer med det dubbla syftet att öka anställningsbarheten och möjligheterna att samlas de ämneslärarstuderande i större sammanhållna grupper. De studerande kan avvakta till utbildningens tredje år med val mellan årskurs 7–9 och gymnasieskolan.

För ämneslärare i yrkesämnen föreslås en tre terminer lång utbildning med krav på tidigare relevant yrkeserfarenhet eller akademiska studier.

Utbildningen av lärare i praktiska och estetiska ämnen blir 4-årig. Lärare i *praktiska* ämnen i grundskolan får kompetens även i ett allmänt ämne, medan lärare i *idrott i gymnasieskolan* istället studerar en fördjupning inom ämnesområdet. Lärare i *estetiska ämnen* studerar en fördjupning inom sitt ämnesområde eller ett andra ämne för grundskolan.

Generella examina

Samtliga inriktningar kommer att leda till en generell examen förutom yrkesexamen.

Förslaget om dubbla examina, som innebär att den studerande efter avslutad lärarutbildning erhåller såväl en yrkesexamen som en generell examen, kan antas vara attraktivt för många potentiella lärarstuderande. Förutom det uppenbara meritvärdet kan också den studerande som av olika skäl väljer att inte fullfölja sina studier till

yrksexamen få lön för sin studiemöda genom att ändå få en generell examen på den nivå som hon eller han befinner sig på.

Den tydliga utbildningsstruktur som presenteras innebär att den studerande kan överblicka och identifiera vägar för kompetens- och karriärutveckling. Det blir uppenbart att läraryrket inte är den återvändsgränd som många uppfattar det vara i dag.

Övergripande perspektiv

Fyra övergripande perspektiv har bedömts så väsentliga att de ska genomsyra all lärarutbildning. Dessa är:

- vetenskapligt och kritiskt förhållningssätt
- historiskt perspektiv
- internationellt perspektiv
- informations- och kommunikationsteknik (IT) som utbildningsresurs.

Samtliga fyra perspektiv är områden som behöver förstärkas i lärarutbildningen. Det *vetenskapliga och kritiska förhållningssättet* motverkar normativitet och innebär bland annat att de blivande lärarna ska känna till och kunna värdera olika pedagogiska metoder och teorier. De *historiska och internationella perspektiven* breddar de lärarstuderandes kunskaper i tid och rum, och motverkar ett snävt samtida och nationellt synsätt på skola och lärande. *IT som utbildningsresurs* är en helt nödvändig del av en lärarutbildning i fas med den digitala utvecklingen i samhälle och skolväsende.

Gemensam utbildningsvetenskaplig kärna

Utredningen menar att vissa kunskaper och färdigheter är nödvändiga för alla lärare oavsett inriktning och oavsett skolväsendets organisation. Dessa grupperas i följande åtta områden:

- Utbildningens organisation och villkor, demokratins grunder
- Läroplansteori och didaktik
- Vetenskapsteori, forskningsmetodik och statistik
- Utveckling och lärande

- Specialpedagogik
- Sociala relationer, konflikthantering och ledarskap
- Bedömning och betygsättning
- Utvärdering och utvecklingsarbete

Denna *utbildningsvetenskapliga kärna* ska omfatta 60 hp. Innehållet kan med fördel anpassas efter de respektive inriktningarna inom utbildningen.

Förstärkta ämneskunskaper

En professionell lärare ska ha mycket goda kunskaper i sina undervisningsämnen. Utredningens förslag innebär en förstärkning av ämneskunskaperna på flera sätt. Tyngdpunkten i *grundlärares* ämnesutbildning ligger på den grundläggande läs-, skriv- och matematikinläringen, men ger också, beroende på inriktning, kompetens inom andra relevanta ämnesområden. För *ämneslärarna* sker en kraftig förstärkning och renodling av undervisningsämnenas del jämfört med dagens situation. Den verksamhetsförlagda utbildningen kommer inte längre att räknas in i undervisningsämnen. På detta sätt blir ämneslärares ämnesstudier meritmässigt likvärdiga med andra studerande.

Utredningen fäster stor vikt vid *ämnesdidaktikens* betydelse. Det didaktiska perspektivet ska vara närvarande i undervisningsämnen, vilket underlättas av de tydliga inriktningarna och sammanhållna grupperna. En förstärkning av de nationella centra som finns för vissa ämnen föreslås, liksom uppbyggnad av nya ämnesdidaktiska centra. Alla större ämnen föreslås få ett nationellt resurscentrum.

Förhåttad vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet

Akademiska yrkesutbildningar ska enligt högskolelagen vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet. Båda dessa delar behöver förstärkas i lärarutbildningen med bland annat nedanstående åtgärder.

Satsning på utbildningsvetenskaplig forskning

Läro- och lärutbildningen har, i jämförelse med andra akademiska utbildningar, en svagare vetenskaplig grund, dels vad gäller andelen forskarutbildade lärare, dels vad gäller anslagen till utbildningsvetenskaplig forskning. En långsiktig höjning av läro- och lärutbildningens kvalitet kräver att den vetenskapliga grunden stärks. Utredningen förutsätter att lärosätenas resurser fördelas internt så att en rättmätig andel av anslagna medel tillkommer utbildningsvetenskaplig forskning. Vidare föreslår utredningen forskningsåtgärder enligt följande:

- Utökat anslag till Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté
- Medel till uppbyggnad av forskningskapacitet som ett basanslag till sju lärosäten under tio år
- Särskilt anslag till antagning och handledning av kommunalt finansierade doktorander
- I enlighet med vad som beskrivits ovan; uppbyggnad och drift av ytterligare ämnesdidaktiska centra, inklusive gemensam servicefunktion, samt förstärkning av vissa befintliga centra.

Förbättrad VFU och nya anställningsformer

Den beprövade erfarenheten – i läro- och lärutbildningens fall från skolväsendet – behöver också stärkas, dels genom att de läro- och lärutbildandes verksamhetsförlagda utbildning (VFU) förbättras, dels genom förändrade anställningsformer för de icke forskarutbildade läro- och lärutbildarna.

Utredningen föreslår att VFU ska utgöra ett eget moment inom utbildningen, omfattande 30 hp. VFU ska förläggas till så kallade fältskolor som läro- och lärutbildningarna tecknar formella avtal med. Dessa fältskolor ska utses efter kvalitetsgranskning. Avtalen ska garantera att relevanta VFU-platser finns tillgängliga, att handledare finns utsedda och har fått utbildning samt att examinationen av de studerandes insatser är tydlig och rättssäker.

De läro- och lärutbildare som ska stå för den beprövade erfarenheten ska ha en *aktuell* och *relevant* erfarenhet från verksamheten. De ska därför antingen vara tidsbegränsat anställda i högskolan, eller ha

kombinations- eller utbytesanställningar mellan högskola och respektive skolform.

Högre kravnivåer och bättre nivå på förkunskaper

En av de viktigaste faktorerna för att ett skolsystem ska vara framgångsrikt är att rätt personer blir lärare. Med allt färre sökande till lärarutbildningen har den genomsnittliga nivån på förkunskaperna hos de studerande som antagits till utbildningen sjunkit. Denna negativa trend behöver brytas. Förslaget till ny och förbättrad lärarutbildning kommer sannolikt att locka fler sökande och skapa konkurrens om platserna, vilket leder till högre nivå på förkunskaperna. Med tanke på läraryrkets stora betydelse för samhällets utbildningsnivå i stort önskar utredningen se generellt höjda förkunskapskrav och föreslår ytterligare analys på denna punkt. I detta sammanhang är det också värt att överväga någon form av *lämplighetsprov* till lärarutbildningen.

Utredningens förslag leder till tydligare krav på såväl innehåll som bredd och djup inom lärarutbildningen. Genom att generella examina föreslås kommer i stort sett samtliga lärarstuderande att skriva minst ett självständigt arbete, vilket höjer den vetenskapliga nivån. Fler internationella inslag behöver förekomma, inte minst vad gäller forskningsbaserad kurslitteratur och studerandeutbyte.

Examensrättsprövning, profilering, samverkan och koncentration

En lärarutbildning med nya examina och tydliga inriktningar förutsätter att examensrätt för olika inriktningar endast tilldelas lärosäten med tillräckliga förutsättningar att bedriva lärarutbildning inom respektive inriktning. Vid en prövning av dessa förutsättningar kommer Högskoleverket att se såväl till den vetenskapliga grunden inom utbildningsvetenskap, undervisningsämnen och ämnesdidaktik som till hur den beprövade erfarenheten tillvaratas och huruvida VFU:n är väl organiserad.

Det är varken sannolikt eller lämpligt att alla 26 lärosäten som i dag anordnar lärarutbildning kommer att anordna alla inriktningar inom den nya lärarutbildningen. Lärosätena får istället koncentrera sig på det eller de områden som de efter ett internt inventeringsarbete konstaterar uppfyller kraven. Detta innebär att den nya

lärarutbildningen kommer att präglas av *tydligare profilering, större samverkan* mellan lärosäten och *ökad koncentration* av utbildningen.

Fortbildning och kompetensutveckling

Den större allmängiltighet och långsiktighet som präglar förslaget till ny lärarutbildning, och i synnerhet den utbildningsvetenskapliga kärnan, förutsätter att lärosäten och skolhuvudmän i framtiden samverkar för att kontinuerligt ta fram fortbildning och kompetensutveckling för yrkesverksamma lärare. Detta gäller inte minst för samhällsutvecklingen angelägna områden som snabbt behöver omsättas i skolväsendet.

En hållbar lärarutbildning

Utredningen har valt att ge sitt betänkande titeln *En hållbar lärarutbildning*. I begreppet hållbarhet ligger

- att lärarutbildningen inte ska behöva bli föremål för genomgripande förändringar vart tionde år,
- att lärarutbildningen ska ge de blivande lärarna en solid kunskapsbas och effektiva redskap för att kunna utöva yrket på ett professionellt och tryggt sätt,
- att lärarutbildningen ska ge ämneskunskaper som vilar på vetenskaplig grund och som utgår från ett ämnesdidaktiskt perspektiv,
- att aktuell kontakt med verksamhetsfältet garanteras genom relevant VFU på kvalitetssäkrade fältskolor och tidsbegränsade förordnanden för lärarutbildare från skolväsendet,
- att endast de universitet och högskolor som uppfyller kraven vid prövning av examensrätt får förtroendet att bedriva lärarutbildning inom en eller flera inriktningar,
- att de yrkesverksamma lärarna får kontinuerlig fortbildning och kompetensutveckling.

Det är utredningens förhoppning att de föreslagna förändringarna av lärarutbildningen också kommer att innebära höjd status för läraryrket.

Sammanfattning

Utredningsdirektiv och avgränsningar

Direktiven till utredningen är indelade i tre avgränsade huvuddelar och uppdraget är i huvudsak att lämna förslag på följande:

- hur ett system för bedömning och dokumentation av yrkeskompetens och yrkeserfarenhet kan utformas och genomföras för sökande till utbildning till en examen för lärare i yrkesämnen på gymnasial nivå,
- hur krav på behörighet för tillträde till utbildningen som lärare i yrkesämnen på gymnasial nivå kan omfatta relevant yrkesutbildning och yrkeserfarenhet,
- på vilket sätt branscher och näringslivsorganisationer kan involveras i arbetet.

Utredningen fokuserar på de särskilda behörighetskrav som är nödvändiga för att klara undervisningsuppdraget efter genomgången lärarutbildning.

I uppdraget ingår att ta tillvara på Valideringsdelegationens erfarenheter av validering samt de erfarenheter som gjorts vid lärosäten av validering och tillgodoräknande till nuvarande yrkeslärarutbildning.

Det pågår parallellt en utredning, *En hållbar lärarutbildning* (SOU 2008:109), vars uppdrag är lämna förslag på ny lärarutbildning. I denna utredning ingår bl.a. att ange examenskrav för lärare i yrkesämnen. Det har tidigare under år 2008 lagts fram utredningar som påverkar mina överväganden när jag lägger förslag på behörighet för tillträde till yrkeslärarutbildningen och hur system för bedömning av yrkeskunnande ska utformas. Följande utredningar har betydelse för arbetet, *Legitimation och skärpta behörighetsregler*, (SOU 2008:52) och *Yrkehögskolan – för yrkeskunnande i*

förändring (SOU 2008:29). Även utredningen om den framtida gymnasieskolan, *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) har betydelse för mina ställningstaganden.

Brist på yrkeslärare

Lärarens kunskaper och kompetenser anses allmänt som avgörande för kvaliteten i läraruppdraget. Det anges i skollagen att lärare för anställning utan tidsbegränsning ska ha en lärarutbildning. Denna utredning har tillkommit som en konsekvens av den stora brist på yrkeslärare med pedagogisk högskoleexamen som finns i dag.

Inom vissa program, exempelvis Medieprogrammet och Fordonsprogrammet har cirka hälften av lärarna ingen lärarexamen. Inom andra program är siffran något lägre men är ändå i flera fall alarmerande. Till några yrkesförberedande program rekryteras lärare med tidigare högskoleutbildning i sitt yrke, exempelvis sjuksköterskor inom Omvårdnadsprogrammet, förskollärare inom Barn- och fritidsprogrammet och agronomer inom Naturbruksprogrammet. Inom dessa program finns också högre andel lärare med pedagogisk högskoleexamen.

Bristen på yrkeslärare med pedagogisk högskoleexamen är ingen ny företeelse. Detta har varit ett faktum sedan tidigt 90-tal. Under 2000-talet har siffran ökat bl.a. som en konsekvens av större elevkullar, ökad attraktivitet i yrkesutbildningarna och stor pensionsavgång av verksamma lärare. Det har under de senaste åren utbildats cirka 300 yrkeslärare per år vilket är mindre än hälften av det reella behovet. Skolverkets framtidsprognos visar att det behöver utbildas i genomsnitt över 700 yrkeslärare per år fram till år 2012.

Bristen på yrkeslärare med pedagogisk högskoleexamen beror på flera orsaker, bl.a. sociala och ekonomiska faktorer. Även brist på meriter för att antas till lärarutbildningen utifrån dagens krav på högskolestudier är en faktor som är av stor betydelse. Det är problematiken med bristande meriter utifrån dagens krav som fokuseras i denna utredning. Det är framförallt examenskraven på en relevant högskoleutbildning om 90 högskolepoäng eller motsvarande utbildning som anses vara ett hinder för ett antal sökande till lärarutbildningen. För flera program finns inga givna högskoleutbildningar med anknytning till den sökandes yrke.

Utredningen tar sin utgångspunkt i att bedöma *om* och i så fall *hur* även icke- formellt och informellt lärande kan vara ett alternativ för att bli behörig till lärarutbildningen mot yrkesämnena med bibehållen kvalitet.

Gymnasial yrkesutbildning

Den gymnasiala yrkesutbildningen i dag är ett resultat av en större revidering av all gymnasial utbildning under första halvan av 90-talet. Några av de yrkesförberedande program som finns i dag har som syfte att leda såväl till fortsatta studier som till arbete direkt. Andra yrkesförberedande program har som huvudsyfte att leda till arbete direkt.

En stor förändring skedde genom att styrningsprincipen av svensk skola ändrades. Den bygger på en förändrad ansvarsfördelning mellan stat och skolhuvudman. Det förändrade styrsystemet bidrog till en starkt förändrad yrkesroll för läraren med tillägg av arbetsuppgifter som tidigare inte fanns i det mer regelstyrda systemet.

Under våren 2008 presenterade utredningen *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) förslag på en framtida gymnasieskola. Utredaren har främst utrett gymnasieskolans struktur och föreslår förändringar i programstrukturen. De 17 nationella program som finns i dag föreslås bli 19. Dagens struktur med tre studieförberedande program utökas till fem. De 14 övriga programmen förändras från yrkesförberedande till yrkesprogram med ambitionen att eleverna ska vara mer anställningsbara direkt efter sin gymnasiala yrkesutbildning än i dag. Yrkesämnena kommer att utökas i tid medan vissa av nuvarande kärnämnena tas bort eller minskas i motsvarande omfattning. I förslagen ingår också att det kan finnas två olika studievägar inom ett nationellt yrkesprogram, skolförlagd eller företagsförlagd. Den senare bedrivs i form av lärlingsutbildning. I förslagen kan jag i dagsläget inte se några konsekvenser på förändrade krav på ämneskunskaper för yrkeslärare. Behov av förändringar i ämneskunskap är i så fall ett resultat av förändringar i yrkeslivet.

I utredningens förslag ingår krav på utökad samverkan mellan skola och arbetsliv generellt, såväl nationellt som lokalt. Det föreslås två olika samverkansorgan på nationell nivå som ska vara kopplade till Skolverkets verksamhet. Ett Nationellt råd ska foku-

sera på strategiska frågor kring gymnasial utbildning. Det ska också finnas Nationella programråd som är knutna till varje nationellt program och som föreslås ha en mer operativ funktion.

Yrkeslärarutbildning

Det finns en tradition med yrkes- och yrkeslärarutbildning i Sverige. Samhällets och arbetslivets krav har under åren påverkat såväl innehåll som längd på utbildningarna. Det har skett en successiv ökning av yrkeslärarutbildningens längd, från fem veckor under första halvan av 1900-talet till dagens krav på motsvarande tre års heltidsstudier. Under den mesta av denna tid har det varit tillräckligt med yrkeskunnande förvärvat i yrkeslivet och en kompletterande pedagogisk utbildning för att vara verksam som yrkeslärare.

Under första halvan av 90-talet krävdes en praktisk-pedagogisk högskoleutbildning omfattande 40 poäng. Antagningskraven var baserade på yrkeserfarenhet. Utredningen *Höj ribban!* (SOU 1994:101) lade förslag om ökad kunskaps- och kompetensnivå hos de blivande yrkeslärarna. Utgångspunkterna för förslaget var bl.a. det då nyligen införda s.k. programgymnasiet med fler kärnämnen för eleverna och i vissa fall även mer teori i yrkesämnena. Utredaren menade att såväl förändringar i arbetslivet som den förändrade gymnasieskolan krävde en högre teoretisk kunskap och kompetens hos den blivande yrkesläraren. Härmed räcker det inte med krav på relevant och kvalificerad yrkeserfarenhet utan detta ansågs behöva kompletteras med 60 poäng i relevanta högskolestudier med inriktning mot yrkesämnena.

I dagens lärarutbildning erhåller den studerande en lärarexamen som omfattar 180 högskolepoäng. Inom ramen för dessa ingår 90 högskolepoäng som relevant högskoleutbildning eller motsvarande. Med relevant avses i förhållande till yrket eller kommande undervisningsämnena. De övriga 90 högskolepoängen utgörs av allmänt utbildningsområde. Ett flertal lärosäten som utbildar för yrkesämnena ställer krav på att alla eller delar av de 90 högskolepoängen som utgörs av relevant högskoleutbildning ska vara uppnådda vid antagning till lärarutbildningen. Några lärosäten erbjuder en sammanhållen utbildning som omfattar 180 högskolepoäng där även kunskap med koppling till undervisningsämnena erhålls motsvarande 90 högskolepoäng. Krav på högskoleutbildning har

tredubblats för denna lärargrupp sedan mitten av 90-talet. Samtidigt finns även kravet på kvalificerad och relevant yrkeserfarenhet kvar som grund för att vara behörig till yrkeslärarutbildningen.

För den enskilde är en lärarexamen avgörande för möjligheten till att anställas som lärare utan tidsbegränsning. Lärarexamen ska också utgöra en garant för att läraren har nödvändig kunskap och kompetens för att genomföra läraruppdraget. Kraven på att få anställas utan tidsbegränsning ska skärpas enligt förslag från utredningen *Legitimation och skärpta behörighetsregler* (SOU 2008:52). Det finns även andra förslag i utredningen som begränsar vad en lärare utan pedagogisk högskoleutbildning ska få utföra i sin lärargärning.

Tillgodoräknande som ger högskolepoäng

Eftersom ett stort antal av dem som söker till lärarutbildningarna saknar relevant högskoleutbildning eller motsvarande har det utvecklats metoder för validering av yrkeskunnande och tillgodoräknande som ger högskolepoäng. Yrkeskunnandet kan bestå av såväl praktiskt arbete som arbetslivsbaserade kurser inom yrkesfältet. För ett flertal av de sökande till lärarutbildningen har detta betytt att de inte behövt studera samtliga 90 högskolepoäng i relevant högskoleutbildning eller motsvarande. Hur mycket den enskilde fått tillgodoräknat har berott på uppvisade yrkeserfarenheter eller faktiskt kunnande samt bedömningar från lärosäten.

Det finns skillnader i hur olika branscher och lärosäten ser på validering och tillgodoräknande som ger högskolepoäng. Det visar sig att utfallet av en validering och tillgodoräknande är alldeles för chansartat för individen. Det finns i dag inga system som garanterar likvärdighet och rättssäkerhet för den enskilde individen.

Lärande i yrkeslivet

Forskning visar att människor lär olika och att det sker lärande i andra situationer än i formaliserat lärande. Det vardagliga yrkeslivet är ett bra exempel där kunskapsutveckling sker genom möte med såväl andra individer som i "problemsituationer". Genom reflektion och eftertanke förändras ständigt vår syn på vardagsfenomen som ingår i vår yrkesroll. Genom lärandet utvecklar vi kunskap som kan användas i nya situationer. Vardagslärandet, det informella lärandet, är ofta svårfångat. Vi vet vad vi gör, vi vet hur vi gör det men har samtidigt svårt att formulera det i ord. Kunskap som ett resultat av lärande har under många år varit föremål för försök till kategorisering. Det finns ett antal s.k. taxonomier som vuxit fram i försök att sätta ord på kunskap. Svensk skola utgår ifrån en kunskapsindelning i fyra F; Fakta, Förståelse, Färdighet och Förtrogenhet. Inom EU har Europaparlamentet europeiska unionens råd utfärdat rekommendationer för en europeisk referensram för kvalifikationer för livslångt lärande (EQF¹). Detta har sin utgångspunkt i lärandets utfall dvs. som resultat av lärande. Inom detta system finns tre områden; *kunskap*, *färdighet* och *kompetens*. Varje område är indelat i åtta nivåer. Sverige har ställt sig positiv till ett sådant kvalifikationsramverk.

Kunskapsbedömning är en komplicerad process som kräver ett antal ställningstaganden. Det finns inga universalmetoder när det gäller bedömning av kunskap och kompetens. Det handlar alltid om ett urval av kunskaper som ska bedömas. Det är den efterfrågade kunskapens beskaffenhet som får avgöra vilken metod som är lämplig i sammanhanget.

Validering

Validering infördes i mitten av 90-talet i samband med kunskapslyftets första betänkande. Huvudsyftet med validering är att ta tillvara en individs samlade kunskap oberoende av hur och var kunskapen tillägnats. Det talas om formellt, icke-formellt och informellt lärande. Ett sådant synsätt ger ökade möjligheter att ta tillvara på en annars outnyttjad resurs i samhället.

¹ European Qualification Framework är ett verktyg för att jämföra nivåerna på kvalifikationer (utbildningsbevis, yrkescertifikat etc.) mellan de europeiska länderna.

I Sverige har Valideringsdelegationen under 2000-talets början haft ett särskilt uppdrag att utveckla former för validering. Man har under tiden samarbetat med ett stort antal branscher. Valideringsdelegationen har också slagit fast ett antal delprocesser som är lämpliga att använda sig av vid validering; *översiktlig kartläggning*, *fördjupad kartläggning* eller *kompetensbedömning*. Den sistnämnda syftar till att ge underlag för intygande eller utfärdande av betyg.

Traditionellt är det oftast formella betyg som har hög status. Validering kräver därför ett system som säkerställer kvalitet, legitimitet och likvärdighet för att få genomslag och erkännas som metod.

Man skiljer mellan kontrollerande och utforskande validering där det utforskande förhållningssättet förordas av Valideringsdelegationen. Ett utforskande förhållningssätt söker en individs totala kunskap och kompetens utan att på förhand värdera denna. Det viktiga är att belysa individens styrkor. När man utgår från ett kontrollerande förhållningssätt prövar man en individs kunnande i relation till på förhand uppställda kriterier. Man söker enbart efter den kunskap som efterfrågas oberoende av vad individen kan utöver detta.

De olika förhållningssätten är förbundna med vilket syfte bedömningen har och vilken kunskap som ska synliggöras. Är det generell kompetens som ska synliggöras kan ett mer utforskande förhållningssätt vara att föredra. Om man ska synliggöra spetskompetens kan ett kontrollerande förhållningssätt vara ett bättre alternativ.

Den validering som görs i dag av dem som söker till yrkesläro-utbildningen sker på olika sätt, oftast via granskning av dokument och beskrivningar över arbetsuppgifter som ingått i den sökandes yrkesliv. Själva valideringen med att värdera en individs kunskap sker i samarbete med branscher medan tillgodoräknande till högskolepoäng sker av respektive lärosäte. Olika syn på validering och tillgodoräknande gör att det i dagsläget varierar mellan hur lärosäten tillgodoräknar den enskildes kunskap. Ett flertal av dem som valideras och får tillgodoräknat högskolepoäng måste ändå komplettera med kurser inom högskolan för att erhålla de 90 högskolepoäng i relevant högskoleutbildning som krävs för att erhålla lärarexamen.

Bedömningar och ställningstaganden

Det finns alldeles för många yrkeslärare som i dag inte har den pedagogiska utbildning som anses nödvändig för att säkra kvaliteten i skolan. Ett av problemen är kravet på relevant högskoleutbildning eller motsvarande. Inom flera yrken finns ingen given relevant högskoleutbildning med koppling till yrkeslivet. Det innebär att ett flertal individer som har intresse av att söka till lärarutbildningen hindras tillträde av denna orsak. Det finns även andra faktorer, ekonomiska, sociala, geografiska etc. som påverkar individens vilja att söka sig till lärarutbildningen mot yrkesämnen. Dessa aspekter ingår inte i mitt uppdrag att utreda men de bör uppmärksammas i det fortsatta arbetet med rekrytering till yrkeslärarutbildningen.

För de individer som inte har en relevant högskoleutbildning finns ett antal alternativa vägar. En väg är en sammanhållen lärarutbildning som omfattar 180 högskolepoäng. En annan variant är att studera 90 högskolepoäng inom relevant kunskapsområde och därefter, eller samtidigt, genomgå lärarutbildningen som då omfattar 90 högskolepoäng i s.k. allmänt utbildningsområde. En tredje variant är att få validerat sitt yrkeskunnande och få tillgodoräknat delar eller hela utbildningen om 90 högskolepoäng i relevant kunskapsområde eller motsvarande. För många individer är dessa vägar för stort hinder för att vara intressant. Dagens sätt att hantera validering och tillgodoräknande är svårbegripligt och chansartat för den enskilde individen. Jag menar därför att det måste finnas en nationell instans som säkerställer likvärdighet och rättssäkerhet för den enskilde individen vid bedömning av kunskaper och kompetenser för den särskilda behörigheten till lärarutbildningen mot yrkesämnen.

Det har framkommit i möten med avnämare, lärare, skolledare och andra intressenter att det är möjligt att utveckla tillräckliga kunskaper i undervisningsämnena genom lärande i arbete. Med ämneskunskaper menas kunskaper som är nödvändiga för att tillsammans med en pedagogisk utbildning vara tillräcklig för undervisning inom ett eller flera yrkesämnen. Det har också framkommit att det finns kunskapsområden som svårigen kan utvecklas fullt ut genom vardagsarbetet inom ett yrke. Exempel på sådana områden kan finnas inom några av Barn- och fritids- och Omvårdnadsprogrammets ämnen. Det kan också finnas sådana

kunskapsområden inom andra områden men det har inte ingått i mitt uppdrag att identifiera dessa.

Betänkandet *En hållbar lärarutbildning* (SOU 2008:109) föreslår att lärarexamen för lärare i yrkesämnen ska omfatta 90 högskolepoäng. Krav på relevanta högskolestudier omfattande 90 högskolepoäng eller motsvarande tas bort som examenskrav. Med en sådan modell ser jag större möjlighet att utgå från kunskap och kompetens förvärvade i arbetslivet än vad som är fallet i dag. Denna kunskap kan då värderas på sina egna villkor och inte med högskolans kvalitetskrav som norm. Detta ger möjligheter att utveckla kvalifikationskriterier för yrkesområden som inte behöver omsättas till högskolepoäng men som samtidigt ställer tillräckliga krav på kunnande i undervisningsämnena. Validering av yrkeskunnande utifrån sådana förutsättningar är en framkomlig väg att utöka möjligheten att uppnå de särskilda behörighetskraven till lärarutbildningen. Även högskoleutbildningar eller andra eftergymnasiala utbildningar inom relevant ämnesområde kan mycket väl vara en god grund för att vara behörig sökande till yrkeslärarutbildningen.

Förslag till fler ingångar till yrkeslärarutbildningen

Mina förslag ska syfta till att öka rekryteringen till yrkeslärarutbildningen. Det ska skapas möjliga vägar som ger tillträde, där kunskapen står i fokus och inte var och hur den förvärvats. I uppdraget är det i huvudsak hur särskild behörighet till yrkeslärarutbildningen kan omfatta relevant yrkesutbildning och yrkeserfarenhet som varit i fokus. Det innebär inte att kunskaper som förvärvats via formellt lärande inte kan ge tillträde till yrkeslärarutbildningen. Om det öppnas fler och varierande vägar är det också sannolikt att fler söker och är behöriga till yrkeslärarutbildningen. I utredningsarbetet är följande aspekter särskilt viktiga att beakta när jag lägger förslag till förändringar för dels särskild behörighet till lärarutbildningen, dels när det gäller system för bedömning av yrkeskunnande:

- Hur kan särskilda behörighetskrav formuleras för lärare i yrkesämnen så att de öppnar upp möjligheten för fler individer att vara behöriga sökande än i dagens system och som samtidigt säkrar tillräcklig ämneskunskap?,

- Hur säkerställs en nationell likvärdighet och rättsäkerhet vid bedömning av yrkeskunnande för den sökande?,
- Vilken precisionsnivå måste ett bedömningssystem ha för att ge tillräcklig förutsägbarhet när det gäller kunskap i kommande undervisningsämnena?.

Jag föreslår därför tre likvärdiga ingångar för tillträde till yrkeslärarutbildningen:

- godkända resultat från en högskoleutbildning omfattande minst 90 högskolepoäng i relevant ämnesområde, och
- kvalificerad och relevant yrkeserfarenhet, eller
- godkända resultat från annan eftergymnasial utbildning omfattande minst 60 veckors heltidsstudier i relevant ämnesområde, och
- kvalificerad och relevant yrkeserfarenhet, alternativt
- intyg utfärdat av Skolverket på bekräftade kunskaper och kompetenser som motsvarar kvalifikationskrav inom sökt ämne/inriktning eller yrkesutgång.

Ovanstående utgör särskilda behörighetskrav som är av betydelse för det undervisningsområde som utbildningen förbereder för. De utgår ifrån att den sökande uppfyller grundläggande högskolebehörighet enligt högskoleförordningen. Att föreslå andra särskilda behörighetskrav för att studenten ska kunna tillgodogöra sig lärarutbildningen ingår inte i mitt uppdrag.

Det är viktigt att lärare som undervisar i yrkesämnena har erfarenhet av yrket. Den som söker till lärarutbildningen med högskolestudier eller annan eftergymnasial utbildning som grund ska även ha kvalificerad och relevant yrkeserfarenhet. Kvalifikationskriterierna som ligger till grund för intyg ska vara av sådan karaktär att den sökande som uppfyller dessa uppvisar med automatik också en kvalificerad och relevant yrkeserfarenhet.

Den sökandes rätt till validering

Med möjligheten att bli behörig till lärarutbildningen på grundval av icke-formellt och informellt lärande föreslår jag att den sökande också ska ha rätt att få sina kunskaper validerade.

För att säkerställa en likvärdig och rättvis bedömning föreslår jag att Skolverket får i uppdrag att ansvara för valideringen. De Nationella programråden som föreslås i *Framtidsvägen – en reformerad gymnasieskola* (SOU 2008:27) ska bestå av representanter från såväl arbetsliv som utbildningssystem. Dessa Nationella programråd ska enligt mitt förslag ansvara för att det utvecklas kvalifikationskriterier som underlag för bedömningsarbetet samt för kvaliteten i bedömningsarbetet. Skolverket föreslås i andra utredningar få uppdrag som ligger nära det jag föreslår här, bl.a. lärarlegitimation och bedömningskriterier för provår. Skolverkets Nationella programråd ska inte utföra bedömningarna utan detta ska ske genom särskilda bedömare. Dessa kan vara representanter från yrkesliv eller utbildningsväsende beroende på vilka kunskapsområden som ska bedömas.

Kunskapsbedömningen ska ha sin utgångspunkt i kommande undervisningsämnen och omfatta ämnen utifrån gällande behörighetsregler alternativt lärarlegitimation för att undervisa. Valideringen ska ske i två steg och utgå ifrån uppsatta kvalifikationskriterier. Helt centralt är emellertid att samtliga kriterier för att uppnå särskild behörighet är kända av individen så att vederbörande har en rimlig chans att själv avgöra om hon eller han når upp till kraven. Steg ett ska vara relativt enkelt och bestå av en inledande kompetenskartläggning. Här ska fastställas om det finns förutsättningar för steg två som utgörs av en mer preciserad bedömning utifrån de angivna kvalifikationskriterierna. Kompetensbedömningen ska ha ett kontrollerande förhållningssätt för att kunna ange om individen har de ämnesspecifika kunskaper och kompetenser som behövs för att undervisa i kommande undervisningsämnen. Bedömningen ska utföras av särskilda bedömare med kompetens för uppdraget.

Den som blivit bedömd ska erhålla ett intyg av Skolverkets Nationella programråd där det framgår i vilket sammanhang intyget utfärdats, vem som ansvarar för intygets giltighet och dess giltighetstid. Det ska också tydligt framgå om individens kunskap och kompetens är tillräcklig eller ej som särskild behörighet till lärarutbildningen inom valt område. Det ska framgå att ett sådant intyg är

ett behörighetsgivande dokument i enlighet med förslagen till särskild behörighet.

För att få ett system, oberoende av vilka ämnen yrkesläraren ska undervisa i, föreslår jag att det finns koppling mellan de framtagna kvalifikationskriterierna och det europeiska kvalifikationsramverket EQF. Det ska också vara möjligt att koppla redan etablerade och väl fungerande bedömningssystem inom branscher och utbildningssystem till EQF. På sikt kan det leda till möjligheter att jämföra kunskaper och kompetenser såväl nationellt som internationellt.

Även om det i nuläget inte finns framtagna kvalifikationskriterier kan man fundera över vilken nivå i EQF som kan vara lämplig i förhållande till den sökandes kommande undervisningsämnen. Jag anser att nivå fem kan vara en lämplig nivå när det gäller områdena *kunskap* och *färdighet*. Med en kompletterande lärarutbildning motsvarar den nytexaminerade lärarens kunskap och kompetens kvalifikationskraven enligt nivå fem även inom området *kompetens*. Detta motsvarar en kortare högskoleutbildning enligt EQF.